

Törökország helye az Európai Unió, Oroszország és Azerbajdzsán közti gázjátszmában

DUDLÁK TAMÁS

Az alábbi tanulmányban¹ Törökországnak az Azerbajdzsán, Oroszország és az Európai Unió viszonylatában folytatott, földgázvezetékhez kapcsolódó politikáját elemzem. A Törökország körüli ún. energeopolitikai helyzet felvázolása révén lehetőség nyílik annak vizsgálatára, hogy az utóbbi évtizedben Törökország milyen lépéseket tett energiasztratégiájának megvalósítására. A tanulmány célja, hogy rávilágítson a Törökországot körülvevő izgalmas és dinamikus energiapolitikai helyzetre, valamint bemutassa a földgázvezeték alkotta meglévő, épülő és tervezett hálózatok komplexitását.

Az energiapolitikai események bemutatása során nem csupán a sikeresen megvalósult beruházásoknak lehetünk tanúi, hanem hasonlóan fontosak és tanulságosak a hibás irányok, meg nem valósult projektek ismertetése is. A kutatás időben a legújabb fejleményekre koncentrál, ám Törökország energeopolitikai helyzetének elemzésekor nyilvánvalóan napjaink fejleményeinek előzményeire is kiterjed. Nagyjából tehát az utóbbi másfél évtized energiapiaci történéseit veszem számításba, s ez az időszak politikailag jól lefedhető az Igazság és Fejlődés Pártjának (AKP) 2002 óta tartó töretlen kormányzásával.

Energeopolitikai vizsgálat

Az energiapolitika a külpolitikai, geopolitikai és biztonságpolitikai gondolkodást nagyban meghatározó szempont (az energeopolitika szó az energia és a geopolitika összefüggéseit találónan fejezi ki), minthogy egy ország energeopolitikai helyzete képes lehet felülírni a hagyományos külpolitikai preferenciákat és célkitűzéseket. Törökország a szomszédoktól való energiafüggősége révén és az energiaáramlás fenntartásának érdekében kooperatív politika, stratégiai partnerségek folytatásában érdekelt, s ez partnerségi egyezmények kiépítését segíti és segítheti elő még az egyébként számos esetben politikailag rivális hatalmak (Irán, Oroszország, Ciprus, Izrael) között is.

Ugyanakkor az alkalmazott elemzési keret a nemzetközi kapcsolatok elméletének realista irányzatához sorolható. Ez az energiapolitika témájára lefordítva annyit jelent, hogy a nemzetközi rendben az államok érdeke saját ellátási biztonságuk szavatolása, egy meglehetősen egyéni érdek, mely viszont nem zárja ki az államok közti kooperáció lehetőségét. Minthogy az energiapolitika alapvetően stratégiai fontosságú terület és nagyarányú közpénzt is mozgat, ezért az állami politika gyakran kiterjeszti befolyását az energiahordozók kitermelését és szállítását végző vállalatok tevékenységére is. Ebből kifolyólag az érdekek hálójában annak a kettősségnek is tanúi lehetünk, hogy míg az energiacégek leginkább piaci alapon határozzák meg működésüket, addig az állami kontroll a politikai megfontolásokat tartja szem előtt egy-egy kritikus kérdésben.²

¹ A tanulmány a TeMA Alapítvány támogatásával valósult meg.

² Az energiahordozók kitermelését, feldolgozását, szállítását és eladását végző vállalatok fölötti kormányzati kontroll Oroszország, Azerbajdzsán és Törökország esetében egyértelmű, míg az Európai Unió tagországai

A realista megközelítés alapja az állam mint elemzési egység központi szerepe. Ennek alkalmazását az indokolja, hogy az energiahordozók és szállítási útvonalak esetében nem tekinthetünk el azok területiségétől, szuverenitásától. Ezen kategóriák fontossága pedig a jelenleg is uralkodó nemzetközi rendszer alapegységét, az államot (országot) helyezi a középpontba. Az energeopolitikai vizsgálat tehát már önmagában a realista paradigma túlsúlyára enged következtetni: az energiahordozók stratégiai erőforrásoknak minősülnek, kitermelésük és szállításuk geográfiailag „rögzített”, gazdasági jelentőségük miatt pedig a mindenkor szuverén politikai hatalom számára kulcsfontossággal bírnak.

Egy energiahordozókkal teli geopolitikai térben tehát az egyes államok között erőforrásharc zajlik, melyet leginkább gazdasági, politikai és diplomáciai úton vívnak egymással a szereplők. Az energiahordozókat exportáló ország számára például kihasználható a célország energiafüggősége, ám a köztes vezetékhalózat interdependens viszonyokat is teremt, hiszen az exportkötelezettségeit felmondó vagy nem teljesítő ország presztízsvesztéseget szenved és bevételektől esik el. Túlzottan leegyszerűsítő lenne tehát azt mondani, hogy a függőség minden esetben egyirányú és a termelő részéről az ún. „energiafegyver” bevetése célravezető lenne. Az energiahordozók kitermelése, szállítása és értékesítése ugyanúgy piaci és kereskedelmi folyamat, s mint ilyen – előnyös kapcsolat esetén – a résztvevők mindegyike érdekelt annak fenntartásában. A kőolaj és a földgáz kereskedelmében helyesebb tehát, ha kölcsönös függőségről beszélünk, minthogy a szállító ország vagy vállalat ugyanúgy függ az eladott termékének értékétől, mint ahogy a keresleti oldalon a termékre igény mutatkozik. Egy ilyen interdependens viszony közepette valójában minden szereplő (eladó, közvetítő és vásárló) számára komoly költséget jelentene az, ha a kapcsolatok tényleges romlásnak indulnának. (Tunçalp 2015 71.) A kölcsönös függőségi viszony azonban csökkenthető az energiahordozók piacának hálózatosításával, vagyis mind az exportáló, mind pedig az importáló ország energiakapcsolati rendszerének bővítésével.

Egy energiahordozókban szegény országnak, mint Törökország, az energiaigény kielégítésének folyamatos stratégiai kihívására kétféleképpen lehet és kell válaszolni. Az egyiket a már meglévő energiahordozók szállítási útvonalának biztosítása jelenti – ez az, ami jelen és általában az energeopolitikai témájú írárok tárgya. Másik irányt azon politikák elősegítése jelenti, melyek a hazai fogyasztás csökkentését, illetve az energiafelhasználás hatékonyságának növelését célozzák. Ez a szempont javarészt technikai jellegű kérdéseket ölel fel, s mint ilyen, itt nem kerül tárgyalásra. Az viszont egészen bizonyos, hogy az energeopolitikai szempont kapcsán felmerülő stratégiai tervezés megállapításait a közeljövőben nem lesz képes egyetlen technikai újítás sem érvényteleníteni. Kevésbé valószínű ugyanis, hogy tíz éven belül olyan technikai újítás születik és terjed el, amelyik szinte teljes mértékben kiváltja a földgáz formájában történő energiaimportot, és ezáltal érvényteleníti Törökország alábbiakban felvázolt kapcsolatrendszerét a környező országokkal.

A földgázpiacra a kőolajpiaccal ellentétben a regionális szerveződési minta jellemző, ahol a régiók egymástól független fejlődési utat járnak be, s eltérő árakat alakítanak ki. A piac regionalizálódását az is segíti, hogy míg az olajlelőhelyek földrajzilag koncentráltabban helyezkednek el, addig a gázmezők jobban szétoszlának, közülük sok kisebb a világ számos országában megtalálható. Fontos technikai tény, hogy a földgáz szállítása olyan méretekben, mint az olajé, nem megvalósítható, csupán költséges és nagy energia befektetéssel járó technikák révén. Ezek között említendő az ún. cseppfolyós földgáz (LNG) technológiája, amikor is a gázt cseppfolyósítás révén eredeti térfogatának 600-ad részére tömörítik, így az hajókkal is szállíthatóvá válik. Ennek révén a földgázpiacok között egyre nagyobb volumenű kapcsolat létesül, s ez hatással van az említett regionális piacszerkezetekre is, azáltal, hogy azok globalizációja és konvergenciája (ár, minőség) megindul. Ez a hatás azonban még

cseleltében általában csak a mondható, hogy ezek a vállalatok az EU területén az érintett nemzeti kormányokkal együttműködésben állnak.

korántsem olyan mértékű, hogy átárjazhatná az alapvetően zárt vezetékrendszeren alapuló szállítási mechanizmusokat.

Az energiahordozók birtoklásáért folyó nemzetközi verseny mellett azonban a nemzetközi energiaprojektek jótékony hatásai közé tartozik, hogy kölcsönösen előnyös együttműködést alakítanak ki a felek között, csökkentik a bizalmatlanságot és az információhiányt, ezáltal csökkentve az államok önérdékkövető politikáit. (Aydin–Erdal 2015 85.) Ugyanakkor a nemzetközi energiaprojektek nagy összegű befektetéseket is jelentenek, ahol a befektetők a nagy kockázat miatt ezen feltételek teljesülését már alapvetésként szeretnék látni még a befektetés megindulása előtt. Ha tehát a közös érdekek és az ezekhez kapcsolódó bizalom minimuma nem lehető fel a projekt kezdetén, akkor az a megvalósulás elé is komoly akadályokat gördít.

Amikor csövezetékek lefektetéséről beszélünk, azzal valójában nem csupán cégek, fogyasztók és szolgáltatók közti kapcsolatok hosszú távú megalapozásáról van szó, hanem az országok közti kapcsolatokat akár fél évszázadra is meghatározó vállalkozásokról. Éppen ezért az elköteleződés nagyon komoly és hosszú egyeztetéseket követelő folyamat, mely az állami és nemzeti érdek szempontjából is kiemelt jelentőségű. Az állami hozzájárulás tehát a nagy nemzetközi energiaprojektek természetes velejárója, s ez nem minden esetben anyagi támogatásban nyilvánul meg, ennél sokkal fontosabb a projektek megvalósulásához szükséges politikai akarat biztosítása. Ez a tény bármilyen energiaipari beruházást a technikai és finanszírozási szintről a politikai küzdelmek és alkuk homlokterébe állít. A nemzetközi energiaszolgáltatás tehát más nemzetközi projektekhez képest még inkább átpolitikált, ami ahhoz vezet, hogy a közgazdaságtan egyszerű kereslet-kínálat alaptétele a termelő és fogyasztó országok közötti viszony leírására nem alkalmazható. Az események elemzéséhez sokkal inkább külpolitikai látásmódra van szükség.

Török energiapolitika: célok, irányok és korlátok

Törökország energiapolitikájának meghatározásakor mind a kormányzati energiatervekben, mind pedig a vonatkozó szakirodalomban állandó hivatkozási alapot jelent az ország kedvező geostratégiai helyzete.³ Tény, hogy a Kaszpi térség, Közép-Ázsia, a Közel-Kelet és Európa metszéspontján elhelyezkedő országot energiatermelésre alkalmas olajban és földgázban gazdag térségek veszik körül. (Ezek összesített energiahordozói kapacitását a világ teljes készletének nagyjából 70%-ában szokták meghatározni.) Ráadásul Törökország éppen a nagy energiaigényekkel bíró nyugati és a világ energiaellátását nagyban meghatározó keleti piac között helyezkedik el, mintegy folyosóként összekötve azokat. Az EU például csak a világ földgázkészleteinek 2%-ával rendelkezik, amellett hogy a kitermelés 17%-át fogyasztja. Ezzel szemben Törökország keleti „szomszédjai”, Irán, Oroszország, Azerbajdzsán, Türkmenisztán, Üzbegisztán és Kazahsztán a világ gáztartalékainak 47%-át birtokolják. (Karan–Küçüközmen–Aktürk 2014 120.) A Közel-Kelet többi országa szintén fontos kőolaj és földgázkészletekkel rendelkezik, ugyanakkor ezek a területeken komoly krízisponok helyezkednek el, amelyek kérdésessé tesznek bármilyen hosszú távra építő energiapolitikai együttműködést. Ezen térség országaival való energiapolitikai együttműködés Törökország számára legalább annyira fontos, mint a következőkben felvázolt kapcsolatok; mégsem képezik jelen tanulmány részét.

A török vezetésben hamar megfogalmazódott az az igény, hogy az ország köztes szerepéből adódóan energiapolitikai szempontból is közvetítő szerepet töltsön be Kelet és Nyugat között. Míg erre a kőolaj világpiacon jellege miatt Törökországot csak részben tette

³ A török Külügyminisztérium például négy energiapolitikai célt fogalmaz meg az ország számára: az ellátási útvonalak és forrás országok vonatkozásában történő diversifikáció, a megújuló részarányának növelése a teljes energiafogyasztásban, az energiatékonyság növelése és a nukleáris energia bevezetése.

alkalmassá, addig a földgáz, mint egyre népszerűbb energiaforrás regionális jellege lehetővé teszi Törökország számára, hogy elhelyezkedéséből profitáljon. Ekképpen a fosszilis energiahordozók regionális elosztó központjaként Törökország nemcsak komoly bevételre, hanem gazdasági és politikai tőkéhez is jutna. Ráadásul, mint rohamosan növekvő gazdaság, az országnak magának is komoly szüksége van az említett nyersanyagokra. Külpolitikai szempontból tehát a Törökország előtt álló cél kettős: egyrészt a külügynek a belső energiaigény kielégítése érdekében kell munkálkodnia, másrészt viszont az ezen felül rendelkezésre álló többleterőforrásokat a lehető legelőnyösebb módon kell közvetítenie (Európa felé).

A G-20 országok között Japán 88%-ban, azt követve pedig Törökország 71%-ban energiahordozók importjától függ. Az EU ebben a viszonylatban 51%-on áll. Az USA esetében ez a szám 18,5%, míg Kína csak energiájának 11%-át importálja különböző formákban (ez lehet szén, urán, kőolaj, földgáz vagy elektromos áram). (Jones–Steven–O'Brien 2014 7.) A nagymértékű energiaimport tükrében nem meglepő, hogy Törökország importköltségeinek 22%-át energiára használja fel, ami jelentősen ront az ország kereskedelmi mérlegén.

1990 és 2008 között Törökország energiaigénye évente átlag 4,3%-kal nőtt, s ha csupán az utóbbi tíz évet nézzük, akkor is a töröknél regisztrálható az OECD-országok között az energiaigény legnagyobb növekedése. Ehhez mérten az ország telepített energia-kapacitása négyszeresére nőtt az elmúlt 25 évben, annak ellenére, hogy az országot 1994, 1998, 2001 és 2008-ban is gazdasági és pénzügyi válság rázta meg. (Duzgun–Komurgoz 2014 466.)

Az összesített energiaigényt tekintve 2015-ben Törökország 125 millió tonna olajnak megfelelő energiát fogyasztott, melynek 35%-át földgáz, 28,5%-át szén, 27%-át olaj, 7%-át vízenergia, 2,5%-át pedig megújuló adták. Ekkor a teljes fogyasztás csupán negyedét tudták hazai forrásból kielégíteni (a víz és a megújuló, illetve részben a szén és olaj), a többiből az ország behozatalra szorult. Ha az energiafelhasználásból csupán – a közlekedés, fűtés és ipari felhasználás mellett – az elektromos áram termelésére vonatkozó adatokat tekintjük, akkor abból a földgáz 37,8, a szén 28,4, a vízenergia 25,8, a megújuló 6,3, az olaj pedig csupán 1,6%-ban vette ki a részét.⁴ Ha csak a földgáz törökországi fogyasztását nézzük, a „kék arany” 53%-át áramtermelésre fordítják, 22%-a a háztartásokon belül, míg 25%-a az iparon belül kerül felhasználásra. (Han 2011 604.)

A földgázról illetően a 2000. évi 15 bcm fogyasztási szint 2013-ra már a 47,6 bcm-et elérte.⁵ Ennél nagyobb arányú változást azonos időszakban csak Kína tudott felmutatni a világon. (Tunçalp 2015 68.) A fejlődő országok növekvő energiaigényét összefüggésbe szokták hozni az ország gazdasági teljesítményének növekedésével. Ezt a párhuzamos tendenciát Törökország esetében is láthatjuk: a 2000-es években egészen 2012-ig az ország Európa leggyorsabban növekvő gazdasága volt. Ezt követően is csak gyengén tört meg a fejlődés üteme, Törökország 2012 és 2015 között Európa harmadik leggyorsabban növekvő gazdasága lett,⁶ így nem meglepő, hogy az energiaigény az utóbbi két évtizedben kiugró mértékben növekszik.

„Európa Kinája” (Han 2011 604.) földgázfogyasztásának 99%-át importból fedezi. 2014-ben az importált földgáz 54,76%-ban Oroszországból, 18,13%-ban Iránból, 12,33%-ban Azerbajdzsánból, 8,48%-ban Algériából, 2,8%-ban Nigériából érkezett, 3,43% pedig cseppfolyósított gáz (LNG) formájában. (Tunçalp 2015 69.) Ez a külső kitérttség azt jelenti,

⁴ <https://www.naturgasworld.com/turkeys-changing-energy-priorities34882>

⁵ Bcm – a milliárd köbméter angol rövidítése. A British Petrol 2016-os energiaillyi jelentése szerint Magyarország 2015-ben 8,9 bcm földgázt fogyasztott, melynek 65%-a érkezett orosz forrásból. <https://www.naturgasworld.com/gazprom-holds-talks-with-hungary-30164>

⁶ <http://www.forbes.com/sites/judeclemente/2016/02/07/turkeys-rising-natural-gas-demand-needs-u-s-lng/#513126b32ae7>

hogy regionális hatalmi pozíciójának fenntartása érdekében Törökországnak rendkívül erős politikai és gazdasági biztosítékokra van szüksége energiabiztonság szempontjából, így a török külkapcsolatoknak az energiapolitikai dimenziót folyamatosan szem előtt kell tartania. Az orosz földgázkapcsolat példája felhívja a figyelmet arra, hogy Ankarának milyen energiapolitikai kihívásokkal kell a közeljövőben szembenéznie. Az orosz Gazprom cégóriás jelenleg két gázvezetéken keresztül látja el a török piacot: az egyik a Fekete-tenger alatt húzódó Kék Áramlat, a másik pedig a Transz-Balkán vezeték Ukrajnában, Romániában és Bulgárián keresztül. Az előbbi 2006-tól üzemel évi 16 bcm kapacitással, s közvetlen földgáz összeköttetést jelent a két ország közt 1213 km hosszan (az oroszországi Stavropol Krai-ból a törökországi Durusu terminálig). Törökország számára a Transz-Balkán gázvezeték földgázszállításra vonatkozó szerződése 2021-ben jár le, míg a Kék Áramlatét legkésőbb 2025-ben szükséges megújítani. A két vezeték teljes kapacitása 36 bcm évente, így a 2021 és 2025-ös időszakban, a szállítási és működtetési feltételek újratárgyalásakor Törökország számára rendkívül fontos, hogy az orosz gázszolgáltatóval (Gazprom) szemben diverzifikált portfólióval rendelkezzen, hiszen az alternatív ellátási útvonalak megléte nyomást gyakorolhat az orosz félre a szolgáltatási árak meghatározása során. Hogy a választási lehetőség Ankara számára fenn áll-e a tárgyalások során, azt az a tényező is nagyban befolyásolja, hogy 2025-re az ország belső földgázfogyasztása előreláthatólag a 65–70 bcm-et is elérí majd.⁷

Az Oroszországgal való kapcsolatok kiegyensúlyozottsága a kőolaj tekintetében is fontosnak számít, ugyanis Törökország és a világ legnagyobb vezetőke átvitt értelemben a Boszporusz és a Dardanellák szorosában húzódik.⁸ A hely geopolitikai és geoökonómiai jelentőségét az adja, hogy napi 3 millió hordó olaj megy át rajta, legnagyobb részt orosz hajókon. A Montreaux-i egyezmény (1936) értelmében Törökország nem vehet ki többletadót az itteni forgalomra, valamint semmilyen módon nem korlátozhatja azt. A szorosoknak azonban komoly biztonsági kihívással is szembe kell néznie, mely a kőolajtankerek túlzott igénybevétele miatt jelentkezik (napközben húsz percenként halad el egy-egy tankerhajó, így összesen akár 10 000 is évente) (Barysch 2007 3.). A 2000-es években a szorosok forgalmát csökkentendő terv született arra vonatkozóan, hogy Kis-Ázsián keresztül kőolajvezetékkel kössék össze a fekete-tengeri Samsun kikötőjét a földközi-tengeri Ceyhan városával. Mivel ez nem valósult meg, így Oroszország a kőolajszállítást illetően továbbra is a Boszporuszon és a Dardanellákon keresztül haladó tengeri útvonalra kénytelen támaszkodni. Ugyanakkor viszont a török kormány nem engedélyezi az LNG-tankerek áthajózását a szoroson, minthogy azok technikai meghibásodás esetén komoly veszélyt jelenteneknek Isztambul városára.

Az említett komoly kihívások közepette az energiabiztonság megteremtésének négy pillérét Törökország esetében az alábbi tényezők meglétén múlik:

1. versenyképes árak (megfizethetőség)
2. a szállítás ingadozásait kiegyenlítő rugalmasság – infrastruktúra (fenntarthatóság)
3. az alternatívákhoz való hozzáférés (elérhetőség)
4. a rendelkezésre álló hazai és külföldi források (rendelkezésre állás)⁹

Törökország geopolitikai pozíciójából következő legfőbb előny, hogy az utóbbi két kritérium elméleti teljesülése előtt nincs akadály. Mivel Törökország potenciálisan minden irányban nyitott, ezért kiváló lehetőségei (4. pont) adódhatnak külkapcsolatainak diverzifikációjára, vonatkozson az az energiapolitikára, a kultúrpolitikára, a kereskedelemre vagy éppen a külpolitikai kapcsolatok egészére. A diverzifikáció a választás és a verseny lehetőségét

⁷ <http://www.naturalgaseurope.com/interview-turkeys-energy-strategy-towards-2020s-28302>

⁸ Ez az értelmezés Cenk Pala, a Botas vezetőjéhez kötődik, aki erről szóló közlését a Caspian Summer School 2013. augusztus 20-án tartott előadásán tette. <https://www.youtube.com/watch?v=Vsslashiks>

⁹ <http://www.naturalgaseurope.com/interview-turkeys-energy-strategy-towards-2020s-28302>

biztosítja az azonos szektorban (jelen esetben az energiaszektorban) nyújtandó szolgáltatók között. A sikeres diverzifikációs politika (3. pont) kedvező hatással van a hazai fogyasztókra, amennyiben a szolgáltatók versenyezetésével sikerül minőségi növekedést és árcsökkenést elérni. (1. pont)

Multidimenzionális energiapolitikát ugyanakkor csak megfelelő infrastruktúrával rendelkező ország lehet képes folytatni. (2. pont) Egy földgáz elosztó központ (hub) létesítéséhez a meglévő földgázhálózatnak képesnek kell lennie az erőforrások kétirányú (termelő és fogyasztó felé történő) elosztására, valamint hosszabb távon akár 100 bcm éves kapacitás kezelésére. (Karan–Küçüközmen–Aktürk 2014 136.) Egy ilyen forgatókönyv megvalósulásakor Törökország nem csupán tranzit államként (terminálként) viselkedne, vagyis a szállításban passzív szerepet vállalna, hanem maga is aktívan közreműködne az földgáz továbbszállításában: a határon a bejövő mennyiséget felvásárolná és azt egy másik államnak, közvetítőnek vagy szolgáltatónak saját maga által szabott feltételekkel, a felvásárlási ártól függetlenül áron adná el. (Tunçalp 2015 69.) Ehhez képest tranzit szerepben az ország nincs hatással a kőolaj vagy a földgáz árára, csupán tranzitdíjat szed.¹⁰

Az, hogy Törökországból földgáz elosztó központ legyen, az egyrészt piaci, másrészt politikai értelemben valósulhat meg. Törökország belső gázpiaci szabályozása azonban mindaddig nem érte el azt a szintet, mely lehetővé tenné a piaci szereplők zavartalan és állami befolyástól mentes működését. (Rzayeva 2014) Ennek következtében a piaci alapú gázelosztó központ jelentősége háttérbe szorult, amihez az is hozzájárult, hogy Ankara a körülötte zajló földgázjátszmában a politikai jellegű kérdésekre koncentrált, minthogy nem egy liberalizált piac létrehozásában érdekelt, hanem a földgáz szállítási útvonalainak ellenőrzése révén a politikai befolyásának kiterjesztésében.¹¹ A következőkben tehát azt vizsgálom meg, hogy Törökországnak az utóbbi másfél évtizedben miként sikerült az itt felvázolt pozíciójából energiapolitikai előnyt kovácsolnia.

Az Európai Unió és a Nabucco gázvezeték kérdése

A 2000-es évek elején egyes európai országok – felismerve az orosz nyersanyagszállításoktól való függésüket – Oroszországot elkerülendő, a tervek szerint a kaszpi-, illetve közel-keleti forrásterületekről táplálkozó vezeték megépítését vették tervbe 2002 februárjában Nabucco néven. A projekt résztvevői osztrák OMV, a magyar MOL, a bolgár Bulgargaz, a román Transgaz és a török Botas vállalatok voltak. A felek ekkor szándéknyilatkozatot írtak alá, majd 2005-ben egy konzorciumot is létrehoztak, melyhez 2008-ban a német RWE is csatlakozott. A tervek szerint a 3300 km-es vezeték évi 31 bcm gáz szállítását tette volna lehetővé, forrásai pedig Azerbajdzsán, illetve Irak lehetett volna elsősorban, de a tárgyalások során Irán gázszolgáltató szerepe ugyancsak körvonalazódott. (de Graaf-Sovacoe 2014 20.)

A Nabucco-projekt biztató kezdetei után az EU részéről Törökország 2006-ban került az energiapolitikai érdeklődés homlokterébe. Ekkor ugyanis az orosz Gazprom Ukrajnára úgy próbált meg nyomást gyakorolni, hogy három napra elzárta a gázt, miután hosszú ideig a felek

¹⁰ Mert Bilgin a kérdés tárgyalásakor megkülönböztet egy harmadik típust is Törökország nemzetközi energiapolitikai szerepét illetően. Ebben az országot, mint energiaközpontra definiálja, mely az elosztó központ kategóriájánál nagyobb nemzetközi befolyást jelez. Egy energiaközpont szereppel bíró országban a földgázon túl további energiatípusok is lényeges szerepet töltenek be, valamint az energiahordozókkal kapcsolatos finomítási és tárolási lehetőségek együttes jelenléte jellemző. Összességében pedig egy ilyen ország fenntartható energia portfólióval rendelkezik (a fent említett négy energiabiztonsági kritérium alapján). (Bilgin 2010 91.) A következőkben azonban – minthogy a tanulmány elsődlegesen a földgázt érintő dinamikákra fókuszál – csupán a tranzit ország és a (gáz)elosztó központ fogalmaival dolgozom.

¹¹ <http://www.naturalgaseurope.com/turkeys-gas-hub-power-market>

nem tudtak megegyezni a szolgáltatás áráról.¹² Az Unió – tanulva az esetből és felismerve szebezhetőségét – több, a hasonló esetek elleni védekezést szolgáló stratégiát fogalmazott meg. Eszerint a gázellátásban hálózatosodásra van szükség, s ez az egyes tagállamok közti összekötő rendszerek, valamint LNG-t fogadó terminálok kiépítése révén valósulhat meg. Az EU a gázellátás diverzifikációjának fontosságát is hangsúlyozta: ehhez ideális utat képviselt Oroszország elkerülésével egy olyan vezeték kiépítése (4. folyosó),¹³ mely becsatolja az EU vérkeringésébe a közel-keleti, illetve Kaszpi-tenger menti olajban és gázban gazdag területeket. E cél eléréséhez az egyetlen utat egy a Törökország területén keresztül haladó vezeték megépítése jelentette. 2008 óta ezt az utat az Európai Unió Bizottsága révén Déli Gázfolyosó (Southern Gas Corridor, SGC vagy Southern Energy Corridor Pipeline, SECP) néven aposztrofálják. Ez a világ energiaiparájának egyik legnagyobb projektje, ha azt vesszük, milyen mértékű befektetés, technológia és nemzeti összefogás szükséges a kivitelezéséhez.¹⁴ A Nabuccóra a 2000-es években úgy tekintettek, mint a Déli Gázfolyosó zászlóshajójára. A projekt azonban technikailag és anyagilag is komoly kihívásokat állított a résztvevők elé: az építés során a számítások szerint kétféle millió tonna acélt, 200.000 csövet használtak volna fel, valamint 30 kompresszor állomás felállítását jelentette volna. A 3300 km hosszú szakaszon 30 folyón, 62 főúton és 6 vasútvonalon keresztül kellett volna az építési területet. A költségtervek pedig folyamatosan emelkedő összegekről szóltak: míg 2008-ban 7,9 milliárd euróról volt szó, addig a BP 2011-es becslése már 14 milliárdra becsülte az építési költségeket. (de Graaf-Sovacoool 2014 21–22.)

A Nabucco tervezési fázisa során utólag számos tényezőt felfedezni vélhetünk, amelyek valójában mindig is kétségessé tették a projekt megvalósítását. Első helyen kiemelendő az, hogy a konzorciumi résztvevősei között nem szerepelt a vezeték ellátását szolgáló terület egyetlen képviselője sem, vagyis a tagok között tulajdonképpen csak fogyasztókat találunk. Ekképpen a vezeték piaci megvalósíthatósága már az elejéről fogva akadályokba ütközött, nem is beszélve arról, hogy a konzorciumban részt vevő, alapvetően közepes méretű olajvállalatok nem tudtak olyan mértékű anyagi háttérrel és politikai támogatással biztosítani a Nabuccónak, melyek segítségével az a megvalósíthatóság fázisába léphetett volna. Ugyancsak politikailag volt problémás az is, hogy az összes potenciális ellátó ország (Azerbajdzsán, Irán, Türkmenisztán, Irak) komoly demokratikus deficittel bírt. Amikor 2009-ben az ukrán-orosz gázvita újra elmérgesedett,¹⁵ az Unió aktivizálódása folytatódott. A 2006-ban megismert probléma ekkor ugyanis még súlyosabb formában

¹² Minthogy a Gazprom több mint 50%-ban az orosz állam birtokában van, a vállalat saját gazdasági megfontolásain túl orosz állami – politikai – érdekeket is szolgál(hat). (Cohen 2015 2.) Ekképpen mondhatjuk, hogy az oroszok stratégiai célja az, hogy a szovjet időszakból származó gázvezeték-hálózat szerkezetét megőrizze, vagyis annak hálózatosodását (az egyes, Oroszországból induló „sugarak” közötti összekötő hurkok építését) megakadályozzák. Egyszerű piacvédő stratégiáról van itt szó: a Gazprom Európa és Törökország körüli potenciális gáztermelő országok forrásaiba fektet, azok Európába való közvetlen eljuttatását akadályozza, azokat rivalis projektek fenyegetésével próbálja meg ellehetleníteni. Közel külföldi felvásárlásaival monopolszerépet igyekszik megőrizni, illetve kiterjeszteni a tranzit infrastruktúra feletti ellenőrzését. (Nógrádi–Virág 2015 31.)

¹³ Norvégia, Oroszország és Algéria, mint EU-n kívülről érkező forrásokon túl.

¹⁴ A problémát azonban az jelenti, hogy az Európai Unió mindezek ellenére nem rendelkezik egységes, koherens stratégiával, mely a tagállamok érdekeit összehangolná és stratégiai ügyekben közös döntést tennie lehetővé. Ez nyilvánvalóan a nemzeti érdekek háttérbe szorítását, a közösségi stratégiai látásmód előtérbe helyezését jelenti. Ugyanakkor gyakran azt tapasztaljuk, hogy a közösségi intézmények egymással clientelmondóan nyilatkoznak a különféle energiapolitikai kérdésekben, illetve a retorika és a megvalósult politikai cselekvés nem találkozik egymással. A tagállamok a közösségi intézményekben jellemzően nem az érdekek közös nevezőjét vagy a közösségi stratégia megvitatásának módját keresik, hanem saját érdekkérvényesítési képességeik kibővítéséért tekintenek az Unió intézményeké.

¹⁵ 2009 elején a Gazprom az Ukrajna által fizetendő 1000 köbméterenkénti 179,5 dolláros árat 250 dollárra emelte. Érdekes, hogy míg az orosz gázszállításokat a 2006-os és 2009-es incidens óta hagyományosan szokás Európában megbízhatatlannak nevezni, addig Törökország esetében a legnagyobb kihívást az iráni gázimport jelenti, mely a két ország között számos alkalommal megakadt, illetve a vártnál kisebb arányban teljesült (5–10

jelentkezett: az oroszok minden gázszállítást elváltak Ukrajnától, s ez az ellátást teljesen megszüntette Bosznia-Hercegovina, Moldova és Szerbia területén, valamint a kapacitás több mint fele esett ki Ausztriában és Csehországban. (De Micco 2015. 5.) Az orosz energiahordozóktól való függés mértékének növekedésére jól rámutat az az adat, hogy míg a 2004-es bővítés előtt az EU földgázfogyasztásának 20%-a, az olajimport 17%-a származott Oroszországból, addig a tíz új tag csatlakozásával a földgáz esetében 40%-ra, az olaj esetében 34%-ra emelkedett az EU oroszországi eredetű importja. Ebből kiemelendő, hogy hat ország 100%-ban orosz gáztól függ, míg csupán Írország, Nagy-Britannia, Portugália és Spanyolország az, amely egyáltalán nem kap orosz gázt.

Tíz év huzavona után, 2012 elejére a Nabucco-projektet már csak egy jóval rövidebb változatban kívánták a résztvevők megvalósítani,¹⁶ ami közvetlenül annak volt köszönhető, hogy Azerbajdzsán – saját gázkészleteinek a piacot biztosítandó – saját maga fogott bele az ún. TANAP-projektbe (Transz-Anatóliai Vezeték), mely Törökország részéről is támogatásra talált.¹⁷ Ezzel a Nabucco megkapta a kegyelemdőfést, minthogy a TANAP gyakorlatilag a Nabucco törökországi részeként is értelmezhető, s ezek után egy párhuzamos struktúra kiépítése értelmetlen lenne. A törököknek ez a lépése érthető volt abból a szempontból, hogy az európai piac ellátásán túl Törökországot sürgette saját ellátásának biztosítása is. Korábban a Nabucco-projektben is nem csak az a tette érdekelté, hogy jókora tranzitvezetékhez jut, valamint az ország gazdasági jelentősége megnő, hanem maga is részese a rajta keresztül haladó gázmenyiségből. Mivel ennek megvalósítása számos ponton akadályba ütközött, Törökország végül a nagyobb sikerrel kecsegtető projekt mellett tette le a voksát. Ebből a szempontból a 2011-es év azért is érdekes, mert Ankara kettős játszmába kezdett: az azeriekkel történő TANAP-ról szóló októberi megegyezést követően decemberben engedélyt adott az orosz támogatású Déli Áramlat török tengeri szakaszán az építési munkálatok megkezdésére.¹⁸ (Önsoy–Udum 2014 184–185.)

Törökország EU-csatlakozásának kérdése rendkívül erősen összekapcsolódott az EU és Törökország közötti energiapolitikai együttműködés lehetőségével, s ez oda vezetett, hogy ebben a folyamatban még a technikai jellegű kérdések is átpolitikálódtak, így a folyamat alapvetően negatív hatással bírt. (Barysch 2007 1.) Ekképpen a törökök úgy tekintettek a Nabucco gázvezetékre és általánosságban a Déli Gázfolyosó tervére, hogy azokkal nyomást lehet gyakorolni az Unióra a csatlakozási tárgyalásokat illetően.¹⁹ Az a tény, hogy Ankara az ország elkérülhetetlenségével és geopolitikai pozíciójának előnyeivel érvelt (Kardas 2011 39.), nem segítette a felek közötti kapcsolatok kiegyensúlyozottságát. Egyértelmű volt ugyanis,

bem érte. A kimaradó mennyiség biztosításáról ilyen esetekben a Gazprom gondoskodott; a szállítások töretlensége orosz részről még a 2009 telén történt ukrán gázvita idején is megmaradt. (Han 2011 606.)

¹⁶ A Nabucco-Nyugat névre keresztelt vezeték az eredeti projekt balkáni részét, vagyis a teljes Nabucco nyugati részét tartotta volna meg. Azonban ebben az esetben (is) elmondható, hogy a közvetlenül érintett államoknak (Bulgária, Románia, Magyarország, Ausztria) még mindig túl nagy költségvetésű projekt lett volna, ugyanakkor Európai Uniói közösségi szintről nézve pedig a maga 10 bcm éves kapacitásával korántsem bírt nagy stratégiai jelentőséggel.

¹⁷ A Törökország és Azerbajdzsán közötti gázszállítások jövőbeni megindulásáról a döntés már 2011. október 25-én megszületett. Ez a nyitányál jelentette annak a korszaknak, amikor Azerbajdzsán – a vezeték építése és petrokémiai beruházásoknak köszönhetően – a legnagyobb külföldi befektető lett Törökországban. (Kim – Blank 2015 5–7.)

¹⁸ Ankarának bele kellett egyeznie abba, hogy a vezeték a fekete-tengeri kizárólagos gazdasági övezetén halad keresztül. Ez a tény Törökországot az orosz projektekkel szemben komoly alkupozícióhoz juttatta.

¹⁹ A két folyamat összekötése az Unió részéről sem maradt el: A holland külügyminiszter 2008-ban úgy fogalmazott, hogy „a Nabucco-projekt Törökország EU tagságához ugrodésként jelent”. (Müftüler-Baç – Başkan 2011 372.)

hogy Törökország geopolitikai helyzetét kívánja konkrét politikai előnyök megszerzésére beváltani, ez pedig komoly mértékű bizalomvesztéshez vezetett az Unió részéről.²⁰ Az EU és Törökország közötti ambivalens viszonyt jól megtestesítette a közös projekt, a Nabucco körüli egy évtizedes késlekedés. A projektet az EU a közösségi jogenergiaügyekről szóló fejezetének és az Energiaunió szabályainak török elfogadásával képzelte el,²¹ míg a török fél nyilvánvalóan minél több önállóságot (és ezáltal gazdasági pozíciót) igyekezett megtartani a megvalósulandó gázvezetékekkel kapcsolatosan. A politikai megnyilvánulások török részről sem segítettek az előrehaladást: 2008-ban Ankara megvétózta a Gaz de France részvételét a Nabucco konzorciumában, minthogy Franciaország nem támogatta Törökország Európai Uniói csatlakozását, valamint az örmény kérdésben is a törökökkel szemben foglalt állást. Mindezen belső feszültségek Oroszország számára kedvezőek voltak, s a Gazprom által javasolt Déli Áramlat vezetékre Törökország az EU-val szemben úgy tekintett, mint amelyet ütköztyaként használhat a Nabuccóról szóló vagy akár a csatlakozási folyamattal kapcsolatos tárgyalások során. (Kardas 2011 41–44.)

A Nabucco tervezésével párhuzamosan Törökországot elkerülő, alternatív gázvezeték útvonalak is felmerültek, így például a Fehér Áramlat (Azerbajdzsánból Grúzián keresztül és a Fekete-tengeren át a Krím érintésével Romániába) vagy az ún. AGRI vezeték (Azerbajdzsán–Grúzia–Románia Összekötő), ám ezek még a Nabuccónál is jelentősebb költségekkel és számottevő politikai kockázattal jártak volna. Ráadásul Törökország vagy Ukrajna ezen projektek megvalósulása esetén sem lett volna elkerülhető (a vezetéknek valamelyik ország kizárólagos gazdasági övezetén kellett volna keresztül haladnia). Arra is született alternatíva, hogy a Nabuccóban szállított földgáz Törökország utáni útja ne a Balkán-félsziget keleti részén az ausztriai Baumgartenig (Bécs) folytatódjon, hanem Olaszország felé vegye az irányt. Eleinte Albánia elkerülésével gondolták az összeköttetést megvalósítani Olaszország és Görögország között (ITGI – Török–Görög–Olasz Összekötő), majd 2003-ban megszületett az Albánián keresztül haladó vezeték terve (TAP – Transz-Adriai Vezeték), mely kétségtelenül az összes terv közül a legrövidebb változat az európai főáramba való kapcsoláshoz.

Az azeri tényező

A Balkán-félszigeten zajló energieopolitikai vitát – melyben az összes ország felmerült mint egy jövőbeli földgázvezeték lehetséges útja – végül is az ún. Sah Deniz II projekt konzorciumának állásfoglalása döntötte el egy időre. A Sah Deniz Azerbajdzsán Kaszpi területein fekvő legnagyobb földgázmező, melynek a második fejlesztési fázisa biztosítja majd a már említett TANAP vezeték ellátását. Az ezt üzemelő konzorcium 2013. június 25-én a TANAP folytatásaként a Transz-Adriai gázvezeték (TAP) jelölte meg (Nógrádi – Virág 2015 36.), ezzel a Nabucco-Nyugat vezeték sorsa végleg megpecsételődőtt. (2013. június 27-én a Nabucco-projekt konzorciuma hivatalosan is feloszlott.) (de Graaf-Sovacool 2014 20.) A TANAP erőssége abban rejlett, hogy a Nabuccóval ellentétben nem 5–6 különféle nemzeti érdekeket képviselő olajcég közös akaratán, hanem két elkötelezett kormány közti

megállapodáson nyugodott. (Tagliapietra 2014/2 5.) Így İlham Aliyev azeri elnök és Recep Tayyip Erdoğan török miniszterelnök még 2012. június 26-án aláírta a vezeték létrehozásáról szóló államközi szerződést, a munkálatok pedig 2015. március 16-án meg is kezdődtek. (Koch 2015 5.) A Nabucco multilaterális sikertelensége tulajdonképpen tehát hozzájárult ahhoz, hogy Törökország gázpolitikája a TANAP által fémjelzett bilaterális megoldások felé tolódott el.

Mint európai folytatás, a TAP választása azért is érthető, mert a Görögország és Bulgária közti összekötő vezeték (IGB) megépítésével végső soron lehetővé válik, hogy Románia és később Magyarország felé is kisebb mennyiségben gáz áramolhasson a TANAP–TAP rendszerből. A TAP mellett szól az is, hogy általa lehetővé válik Ausztria és Franciaország ellátása is úgy, hogy a délkeleten Olaszországba érkező többletgáz lehetővé teszi bizonyos kapacitások felszabadulását északon, így az ott keletkező többlet a szomszédos országokba áramolhat. A döntés hátterében vélhetően olyan megfontolások is álltak, hogy a görög energiaipar egyes szegmenseiben (hálózat, LNG terminál) az azeri nemzeti olajvállalat, a SOCAR pozícióhoz jutott.²² Geopolitikai szempontból annak is lehetett jelentősége, hogy a dél-balkáni útvonal kijelölésével és a Nabucco-Nyugat elutasításával Azerbajdzsán távol maradhat a közép-európai és nyugat-balkáni orosz érdekek megsértésétől. Ellátói szempontból az orosz érdekek legnagyobb ellenlábásának Azerbajdzsán számít, mely mind olaj, mind pedig földgáz vezetékek révén kapcsolódik Törökországhoz. Az 1776 km hosszú Baku–Tbiliszi–Dzséjhan (BTC) olajvezeték az azeri partoknál kitermelt olajon túl napi félmillió hordónyi kazah olajat is szállít, melyet a Kaszpi-tengeren keresztül a Baku közlemben fekvő Szangacsai terminálig tankereken szállítanak. A BTC-ről szóló megállapodást 1994-ben kötötték. stratégiai fontossága miatt „az évszázad szerződése” néven is ismert. Ez volt ugyanis az első olyan vezeték, mely a posztszovjet térségből nem Oroszország felé irányult. Azerbajdzsán területéről a legnagyobb ellátó az ország kőolajtermelésének 75%-át adó Azeri–Csirag–Günesli (ACG) mező. Azerbajdzsán olajának 80%-át a BTC-n keresztül, míg a fennmaradó mennyiséget vonaton és kamionokkal szállítja külföldre. (Aydin–Erdal 2015 90.)

Azerbajdzsán energiapotenciálja az olajon túl a földgázban is megmutatkozik: az ország becslések szerint 1,3 tcm földgázkészlettel rendelkezik. Földgázmezői közül a legnagyobb a fővárostól, Bakutól 70 km-re keletre fekvő Sah Deniz, melyet 1999-ben fedeztek fel, s 2006-tól évi 9 bcm gázt szolgáltat. 2006. szeptember 30-tól kezdődően ebből évente mintegy 7 bcm a Dél-Kaukázusi Gázvezeték (SCP vagy Baku–Tbiliszi–Erzurum gázvezeték – BTE) révén a Törökország keleti részén fekvő Erzurumig jut, egy darabon követve a Baku–Tbiliszi–Dzséjhan Olajvezeték (BTC) útvonalát. A BTE forrásként szolgáló Sah Deniz jelenleg második fejlesztési fázisában van (SD2), melynek végén a földgázmező további 16 bcm gáz mennyiséget lesz képes nyugat felé szolgáltatni. Ehhez azonban a már meglévő infrastruktúra (SCP) kapacitása nem elegendő, így azzal párhuzamosan még egy, új gázvezeték épül, a Dél-Kaukázusi vezeték kibővítése (SCPx), illetve annak folytatásaként Törökország területén a már említett TANAP, mely a török, illetve az európai fogyasztók felé közvetíti majd az azeri gázt.

A TANAP vezeték és forrásterülete a Kaszpi-tengeren, azeri területeken fekvő Sah Deniz mező II-es fázisa együttesen megfelel az Európai Unió Harmadik Energiacsomagjában lefektetett elveknek, miszerint a forrásterületet üzemeltetők konzorciuma elválik a vezeték tulajdonosainak konzorciumától. Míg az előbbiben a BP 28,83%-kal projektvezető (a Socar része 16,67%, a Statoil 15,5%, a Total 10%, a Lukoil 10%, az iráni Nafiran 10%, a török

²⁰ Ugyanez a folyamat ma is megfigyelhető, amikor Ankara a menekültek, a vízumszabályozás és az EU anyagi támogatásának kérdését összekötve igyekszik nyomást gyakorolni az Európai Unióra.

²¹ A 2006-ban elfogadott Energiaakta (ECT) alapján a potenciális tagállamok energiaügyi szabályozását összhangba kell hozni az közös Európai Uniói szabályozással. Ennek a geopolitikai olvasata Törökország esetében az volt, hogy az EU nem kívánja – úgy mint Ukrajna esetén – egy tranzit országtól függni, ezért a megvalósítani kívánt közös energiaprojektben a török belső energiapiac liberalizációját kikényszerítve minimalizálni kívánta az állami szereplő (Stato) befolyását, illetve egyáltalán teret kívánt engedni az Uniói vállalatoknak. Török szempontból ez nem csupán az állami szektorra nézve lett volna káros, hanem az egész lakosságot is érintette volna, hiszen ha az európai cégek Törökországon belül vásárolták volna a számukra szükséges gázt, az az országon belül felnyomta volna az árakat. (Kardas 2011 48.)

²² 2013-ban a SOCAR 66% os részesedés megszerzésével átvette az irányítást a görög földgázhálózat üzemeltetője, a DESFA fölött (Tagliapietra 2014 25.), ezzel is biztosítva az azeri földgáz számára szükséges szállítási útvonalat és piacot.

TPAO 9%)²³ addig magában a vezetékben a Socar 58%-ot, a BP pedig csak 12%-ot birtokol, míg a maradék 30% a török Botas tulajdona. (Cohen 2015 6.) Török szempontból a TANAP-ban való 30%-os tulajdonhányad sokkal kedvezőbb, mint ami a Nabucco esetében megvalósult volna (16,5%), így a Nabucco projekt „lecserélése” török részről teljes mértékben érthető kalkuláció eredménye. Az, hogy a törökök az eredeti 20%-os TANAP-részesedésüket növelni tudták, az annak a következménye volt, hogy a francia Total és a norvég Statoil 2013-ban eladta a saját részét, így a Botas az azeri túlsúlyt kissé ellensúlyozandó pozícióhoz juthatott.²⁴

A Sah Deniz II-ből első körben (2020-tól) érkező gázmennyiség (16 bcm) a tervek szerint a következőképpen oszlik majd el: 8 bcm Olaszország, 6 bcm Törökország, valamint 1–1 bcm Bulgária és Görögország számára lesz fenntartva. (Tagliapietra 2014 25.) Becslések szerint a projekt 9,1 bcm nagyságú földgázmezeje az évenkénti 30 bcm maximális kapacitást elérve is (2026-ra) 30 évig lesz képes működni. (Cohen 2015 5.)

Az új Déli Gázfolyosó, mely immár nem a Nabucco vezeték megépítésén alapszik, kivitelezési költsége a becslések szerint 39,1 milliárd dollárra rúg majd, melyhez Azerbajdzsán 9 milliárd dollárral járul hozzá. A SOCAR becslései szerint a projektből végül 30–50 milliárd dollárnyi bevételhez juthat az azerbajdzsáni állami olajvállalat attól függően, hogy az olaj és gáz ára, valamint a tranzit országoknak fizetett költségek milyen mértéket érnek el.²⁵ A TANAP költséget 10–11 milliárd dollárra teszik, de lehetséges, hogy a végső költség az alapanyagok árának csökkenése miatt ennél akár 25%-kal is kisebb lesz.²⁶

Nagyobb összefüggéseiben tekintve ezeket a legutóbbi fejleményeket, Azerbajdzsán jelenlegi kapacitását nézve, még hosszú távon sem tudja az Európai Unió és Törökország orosz gáztól való függését megtörni. A tény, hogy Oroszország hatalmas tartalékokkal rendelkezik és a leginkább kiépült összekötő infrastruktúrára támaszkodhat, a jövőben gazdaságosság szempontjából sokkal inkább megvalósíthatóvá tesz bármilyen gázprojektet Oroszország és az Unió vagy Törökország vonatkozásában. Ez utóbbi két szereplő esetében megfigyelhető tehetetlenség tehát piaci megfontolásokat és érdekeket is tükröz: a – néhány kivételtől eltekintve – jól működő energiapolitikai kapcsolat feladása mind az állami, mind pedig a gazdasági szereplők számára komoly ráfizetéssel jár(na) együtt.

Az orosz–török játszma

A 2006-os ukrán-orosz gázvitát követően az orosz energiapolitika egy sokkal konfrontatívabb arcot vett fel. Ennek egyik legszembevetőbb lépése, hogy a Gazprom az olasz ENI támogatásával bejelentette, hogy a Fekete-tenger alatt megépítik a Déli Áramlat nevű gázvezetékét, mely a kockázatosnak tűnő Ukrajna (és Törökország) elkerülésével a Fekete-tenger alatt és Bulgárián keresztül szállította volna a gázt az európai piacra. E vezetéknek másodsorban az is célja volt, hogy az EU által támogatott Déli Gázfolyosó megvalósítását (ekkor még a Nabucco képében) ellehetetlenítse. Minthogy Olaszország kimaradt a tervezett Nabucco vezeték potenciális hatóköréből, nem meglepő az ENI részvétele a rivális projektben. Ugyanakkor az olasz energiavállalat korábban a Nabucco-projekt mellett is elkötelezte magát, s ekképpen a konzorciumnak is tagja volt. A Déli Áramlat tervének

²³ <http://www.total.com/cn/media/news/press-releases/azerbaidjan-total-vendisa-participa-tion-de-l-0-dans-sah-deniz-tpao>

²⁴ <http://www.osw.waw.pl/en/publikacje/analyses/2014-06-04/turkey-filling-gap-bein-g-left-west-southern-corridor>

²⁵ <http://www.naturalgas.europa.com/baku-evcs-30-50bn-profit-from-southern-corridor-30207>

²⁶ <https://www.naturalgasworld.com/tanapeosts-decrease-by-20-25-26270>

bejelentésével viszont az európai energiapolitikai közösséget kétségtelesen újabb kihívás érte.²⁷

Az oroszoknak 2008 és 2010 között sikerült hét európai országgal (Bulgária, Magyarország, Ausztria – a Nabucco-konzorcium tagjai –, illetve Szerbia, Szlovénia, Horvátország és Görögország) kormányközi egyezményekben előkészíteni a projekt szárazföldi szakaszát. A tervek szerint a vezeték tenger alatti része az orosz Anapától Várnáig tartott volna, olykor akár 2250 m mélyen a tenger szintje alatt. Eredetileg a Déli Áramlatot 31 bcm éves kapacitással tervezték, ám a 2009 januári ukrán-orosz gázvita miatt a két csővezetékét négyre bővítették, s ezáltal a tervezett kapacitás elérte az évi 63 bcm-t. Ezen adatok – és a mélytengeri vezetékfektetés költségeinek – fényében nem meglepő, hogy a Déli Áramlat költségei 2014 közepén tett becslések alapján 40 milliárd dollárra rúgtak, amiből 17 milliárdot az oroszországi földi infrastruktúra-fejlesztés, 14 milliárdot a tengeri szakasz, míg 9,5 milliárdot az európai szárazföldi rész költségei tettek ki. (Stern–Pirani–Yafimava 2015 2.)

A Gazprom növekvő befolyásával az EU jogi szabályozások révén kívánta felvenni a versenyt. Az úgynevezett Harmadik Energiacsomag bevezetése 2011-től azt jelentette, hogy harmadik fél számára az Európai Unió hatáskörében lévő gázvezetékhez való hozzáférést korlátozták, valamint előírták, hogy jogilag el kell választani egymástól a vezeték (infrastruktúra) tulajdonosát és a szállítást végző vállalatot (az ellátót). Ezen szabályok alól természetesen a nemzeti szabályozás hatóság és az Európai Bizottság kivételt tehet. Az Uniónak tehát sikerült sorait összezárni, és e tekintetben egységesen, központilag fellépni a Gazprom piacszerző és piacvédő kísérletei ellen. Az Unió részéről eleve bizalmatlanság övezte a Déli Áramlatot, minthogy az a Gazprom további pozíciónövekedéséhez járult volna hozzá, s ekképpen a diverzifikáció sokat hangoztatott irányelvnek mondott ellent.

2014. április 17-én az Európai Parlament arról döntött, hogy a Déli Áramlatot az Európai Unió szabályozásnak megfelelően kell majd kialakítani. Ez a Gazprom esetére lefordítva annyit jelent, hogy a cég a Déli Áramlat kapcsán csak az EU határáig birtokolhatja a szállításra és eladásra vonatkozó jogát, míg a határon túl le kell mondania a vezeték föltötti tulajdonjogról, ha meg kívánja tartani a gázellátás jogát. Az oroszok számára kedvezőtlen fejlemény után 2014 júniusában a projekt előkészületi műveletei leálltak. Az Európai Unió egységes fellépését ugyanakkor nagyban gyengítette, hogy a Déli Áramlat projektben potenciálisan érintett európai országok egy része (Ausztria, Bulgária, Olaszország, Magyarország, Görögország, Horvátország, Szerbia és Szlovénia) 2014. június 10-én azonban a Bizottságnak címzett levelében az EU döntésével szemben támogatta a Déli Áramlatot. (Di Micco 2015 9.)

2014. december 1-jén a török és az orosz miniszterelnök, Erdoğan és Putyin egyszerre jelentette be a Déli Áramlat-projekt megszüntetését és a Török Áramlat-projekt megnyitását. Ezzel a lépéssel a Gazprom cserbenhagyta a Déli Áramlatban résztvevő nyugati partnereit (az olasz ENI-t, a francia EDF-et és a német Wintershallt), minthogy az új vezeték kizárólagosan Gazprom-finanszírozású projektként realizálódik. (De Micco 2015 9.) Az ügy érdekessége, hogy a Déli Áramlat részvényesei is a sajtótól értesültek annak felfüggesztéséről.

A Török Áramlat – akárcsak a Déli Áramlat gázvezeték – ahhoz a nagyszabású orosz célhoz kíván hozzájárulni, hogy 2019-től kezdve megszűnjön az Ukrajnán keresztül történő orosz gázszállítás Európába. (Ez a mennyiség 2015-ben igencsak jelentős, 64,2 bcm volt.)²⁸ Ez egy egyértelműen politikailag motivált lépés; a Török Áramlatnak van azonban kereskedelmi alapja is, ezt pedig a Gazprom török energiapiacra betöltött pozíciójának megőrzése jelenti. Ez különösen fontos, hiszen az orosz gáz számára Németország után

²⁷ A kihívás egyik elemeként értelmezhető, amikor 2008-ban a MOL támogatásáról biztosította a Déli Áramlatot, az OMV pedig az „európai érdekekkel” szembenelve rész tulajdonosá emelte a Gazpromot a baumgarteni gáztárolóban. (Tockin-Williams 2009 348.)

²⁸ <http://www.naturalgasworld.com/turkstre-m-to-increase-competition-in-balkan-gas-markets-31210>

Törökország a második legnagyobb felvevőpiac. Az oroszokat piaci szempontból az is lépéskényszerbe hozza, hogy a Törökországba érkező LNG szállítmányok bővülése, a TANAP vezeték révén jelentkező azeri befolyás, valamint az iraki Kurdisztán felől potenciálisan várható földgáz mind a Gazprom törökországi piaci részesedését fenyegeti.

A Török Áramlat tervei szerint az oroszországi Rnsskayától a Fekete-tengercen át vezető két csőből álló vezeték a törökországi Kiyiköy-nél ér partot (elheze képest a Déli Áramlat az innen nem messze fekvő Várnánál ért volna partot), ahonnan a török–görög határ menti Ípsala (török), illetve Kipoi (görög) terminálig fut. Ennél a pontnál lépne be tehát az az összesen évi 31,5 bcm gáz az Európai Unióba, melyet egy kettős vezeték szállítana. A Gazprom az Unió szabályozás (Harmadik Energiacsomag) miatt csupán addig a pontig működtetné a rendszert, így kerülve el az Unió szervek vizsgálati jogkörét. A szállított gáz nagyjából fele az Ukrajnán és a Balkánon keresztül Törökországba tartó Transz-Balkán vezeték kapacitásának és az onnan 2019 után kieső mennyiség pótlására lenne alkalmas, míg a másik felének egyharmada (nagyjából 4–5 bcm/év) Isztambul és környékének ellátását szolgálná. A maradék nagyjából évi 10–12 bcm lenne az a mennyiség, mely első körben az európai piacok ellátását szolgálná. A Gazprom távlati tervei között szerepel, hogy a kettős vezeték említett 31,5 bcm-es kapacitását megduplázza, hogy a növekvő török, illetve európai igényeket kielégíthesse. (Roberts 2015 8–12.)

2015-ben már megkezdtek a vezeték tengeri szakaszának kiépítését, ám az ígért 2016. decemberi átadás több ok miatt sem valósulhatott meg. Az egyik okot a késlekedésre a két ország közti politikai jellegű nézeteltérések adták (eltérő érdekek Szíriában, a Krímben és Németországgal kapcsolatosan). A kapcsolatok a legkiélezettebb fázisba 2015 végén jutottak el, azt követően, hogy november 24-én a török hadsereg lelőtt egy orosz vadászgépet, miután az 17 másodpercig tartózkodott a szíriai határhoz közeli török légtérben. Az eseményekre való reakcióként az oroszok korlátozott szankciókat is bevezettek Törökország ellen (ez leginkább a kereskedelmi és turizmus szektort érintette).

A gázszolgáltatást illetően a 2015 végi politikai nézeteltérések következménye csupán abban volt mérhető, hogy a Gazprom a gáz árát illetően vitába keveredett a Botas mellett működő egyéb, magántulajdonban álló gázszolgáltatókkal (Enerco Enerji, Bosphorus Gaz, Avrasya Gaz, Shell, Batu Hattu, Kibar Enerji). Minthogy megegyezés nem született, 2016. február 24-ét követően a Gazprom csökkenteni kezdte a nekik összesen szállított évi 10 bcm földgáz mértékét.²⁹ A nézeteltérés 2016 áprilisára megoldódott, s a szállítás helyreállt. A kérdés csak az, hogy a megromlott politikai viszonyok mennyiben befolyásolták az orosz gázóriást abban, hogy a gázárról való tárgyalási folyamatban kevésbé békülékeny hangot üssön meg, vagyis mennyire volt ez a rövid – de pótolható – kimaradás jelzésértékű a Törökországgal szembeni orosz pozíciókat illetően?

A kétségek ellenére nyilvánvaló, hogy a felek legmélyebb érdeke, hogy a kapcsolatukat az energiapolitika területén fenntartsák, a közös gazdasági érdekek ne szenvedjenek kért. Éppen ez a hozzáállás jellemezte a szíriai konfliktusban ellentétes pozícióit felvevő orosz és török viszonyt még 2015. november 24-et követően is, minthogy a Törökország elleni orosz szankciók valójában nem érintették sem a gázszállításokat, sem a Törökországban épülő Akkuyu atomerőműben levő orosz érdekeltségeket. 2016 nyarán a kapcsolatok normalizálódását még az a fejlemény sem rázta meg, hogy 2016. december 19-én Andrei Karlov törökországi orosz nagykövetet egy merénylő kíméletlenül meggyilkolta.

A rendeződő viszonyok ellenére a geopolitikai dinamika nem változott a két ország között, vagyis továbbra is várható rivalizálás a fekete-tengeri, a kaszpi, a közép-ázsiai és a közel-keleti hatalmi pozíciókat illetően. A kapcsolatok romlását az orosz retorika inkább csak ürügyként használta annak érdekében, hogy tovább halogassa a Török Áramlat kivitelezését.

²⁹ <http://www.naturalgaseurope.com/russia-cuts-deliveries-to-turkey-vs-private-importers-28364>

Az orosz fél a vezeték késésének okai kapcsán török belpolitikai problémákra (merényletek, kurd szeparatisták támadásai,³⁰ eldöntetlen választások, puccskísérlet) is utalást tett.

Az oroszok 2014. márciusi krími bevonulása eredményeképp az EU 2014. március 17-én gazdasági szankciók bevezetéséről döntött Oroszországgal szemben, melyet további szankciók követtek a 2014-es év folyamán. Ezeknek a célpontja az orosz gazdaság ütőereinek is számító energiaszektor volt. A Gazprom számára kedvezőtlen makrogazdasági környezetet az is súlyosbította, hogy az olajár 2014 közepétől tapasztalható esése szintén komoly bevételkiesést okozott. Míg a Déli Áramlatot a magas olajár időszakában tervezték, addig a Török Áramlat építését, a hozzá szükséges pénzügyi háttér megteremtését az alacsony olajár is hátráltatta.³¹

Ugyanakkor a Gazprom mindvégig egyértelműen a folytatásban volt érdekelt. Minthogy az előzetes munkálatok – melyek egy része a későbbiekben is hasznosíthatók – már elkezdődtek a Déli Áramlattal kapcsolatosan, így a projekt valamiféle megvalósítása – módosításokkal – ésszerűnek tűnik. Így a Déli Áramlat Török Áramlattal való helyettesítése a gyakorlatban a már leszállított anyagok és elvégzett munkálatok újrahazszoosítását jelenti. (Stem-Pirani-Yafimava 2015 5-6.) Ezen túlmenően Oroszországban 2011-től belső hálózatbővítés zajlik, aminek 2017-re esedékes a befejezése, így a Gazprom a már említett Russkaya-i határpontig megnövekedett mennyiségű gázt képes szállítani. A kiépült kapacitás kihasználatalanul hagyása komoly veszteséget jelentene az orosz gázóriás számára.³²

Ebben a komplex helyzetben döntött tehát a Gazprom úgy, hogy megegyezve a török kormánnyal, ténylegesen megkezdte a projekt kivitelezését. 2016 szeptemberében megkapták az engedélyeket a Török Áramlat lefektetéséhez, így várhatóan 2019 végére a munkát be is fejezik.³³ A két kormány 2016. október 10-én Isztambulban írta alá a vezeték részleteivel kapcsolatol szerződést. Ennek alapján a Gazprom 2017 nyarán két, egyenként 15,75 bcm kapacitású csővezeték lefektetését kezdte meg a 900 km hosszú tengeri szakaszon.³⁴ A megállapodás szerint az első vezeték tengeri szakasza fölött 100%-ban a Gazprom, míg a szárazföldi szakaszon 100%-ban a Botas rendelkezik. A második vezeték tengeri szakasza ugyancsak a Gazprom teljes ellenőrzése alatt áll majd, míg a szárazföldi részen az orosz cég a Botással fele-fele arányban osztozik.³⁵ A Gazprom szerint a projekt költsége 6 milliárd dollár lesz.³⁶ Az eredeti terveknek megfelelő vonalon haladó vezetékpár a török szárazföldön (Trákiában) Lüleburgaz-nál éri majd el a Transz-Balkán vezetékét, melyet üzembe állítása után ki is vált, így szüntetve meg Bulgária, Románia és Törökország ellátását az Ukrajnán át futó vezetéken keresztül.

Balkáni érdekek és Ukrajna elkerülése

Érdekes geopolitikai csomópont alakul tehát ki a török–görög határon fekvő Ípsala, illetve Kipoi közelében, mely nem csupán a Török Áramlat, hanem az 1840 km hosszú TANAP-gázvezeték végpontját is jelenti majd, illetve a Görögországon és Albánián át Olaszországba

³⁰ A kurd szeparatista P.K.K. Törökországon belül már a múltban is számos alkalommal szabotált olaj- és gázvezetéseket. Ez az állandó kockázati tényező kedvezőtlenül érintheti a már meglévő és a még épülő vezetékek biztonságát.

³¹ Az olcsó olaj és annak hatása a földgáz árára egyébként Törökország, mint fogyasztó ország számára megtakarítást tesz lehetővé. A képlet azonban nem ilyen egyszerű: az alacsony olajár nem csupán pozitív hatással van a török keresletre, hanem negatív hatásként az energiacegek hazai és külföldi infrastrukturális befektetéseit is hátráltatja, mint például a Gazprom esetében.

³² <http://www.naturalgaseurope.com/the-price-of-gazproms-pipelines-31073>

³³ <https://www.naturalgasworld.com/turkish-parliament-approves-pipeline-34735>

³⁴ <http://www.naturalgasworld.com/turkey-and-russia-signs-turkish-stream-deal-after-approachement-32069>

³⁵ <http://www.iene.eu/turkish-stream-crosses-choppy-waters-p3101.html>

³⁶ <http://www.hurriyetdailynews.com/russia-as-gazprom-forecasts-cost-of-turkish-stream-pipeline-at-6-bl-114639>

tartó 870 km-es TAP vezeték kezdését. Ez az egybecsés komoly energeopolitikai kérdést vet fel a terminál ellátását illetően, ám a Gazprom az Unió ellátásának kezdőpontjaként vizionálja a török–görög határ ezen szakaszát.

Ezt a balkáni realitást felismerve, a Gazprom a görögországi irányra fókuszál, ahol igyekszik magának pozíciót szerezni, hogy ne csupán a TANAP, hanem a Török Áramlat által is szállítandó gáz eljuthasson a nagyobb partnerek felé (Olaszország). A TAP ugyanakkor jelenleg csupán 10 bcm kapacitással épül, mely 2020 elejétől az azeri gáz Európába történő útját fogja szolgálni.³⁷ Ez a kapacitás technikailag megduplázható, így a rendszer elméletben orosz eredetű gázt is fogadhat. Ezen a ponton azonban versenyben van az azeri gázzal: a következő földgázmező fejlesztési fázis Azerbajdzsánban ugyanis a 2020-as évek elejére fejlődik be, aminck eredményeképpen a TANAP és a TAP hálózatán keresztül további azeri gáz áramolhat majd a vezetéseken. Minthogy orosz részről a szükséges további gázmennyiség nem jelent problémát, a kérdés csak az, hogy a Török Áramlat megépül-e az azeri gázszállítások 2020 után következő újabb fázisa előtt, és hogy sikerül-e az oroszoknak bevásárolni magukat a TAP kibővített kapacitásába. Ha sikerrel járnak, azzal a TANAP kapacitásának egy része – azeri gáz híján – kihasználatlanul maradna – hogy csupán a Törökországot közvetlenül érintő hatásokat említsen. (Viszont az orosz siker a Török Áramlat megnövekedett használatát eredményezné, amit Ankara természetesen további tranzitdíjakkal fölözhetne le.)

Ebben a geopolitikai játszmában Törökország geopolitikai pozíciójából adódóan komoly előnyöket remélhet. Bármilyen projekt, bármilyen formában is valósul meg, Törökország kikerülhetetlen része lesz az új vezetéseknek. Ez a tény komoly alkupozíciót jelent az ország számára, amit például 2015-ben a Gazprommal való gázár tárgyalások során sikerült is kamatoztatni. Mivel a gáz árat az államok közti titkos szerződésekben rögzítik, ezért nehéz pontos adatokhoz jutni a pontos árat illetően. Mindenesetre annyit tudni lehet, hogy az oroszok igyekeztek azeri versenytársaikra (1000 m³ gáz 335 dollár a már meglévő BTE vezetéken keresztül) rálicitálni, illetve számításba venni azt is, hogy az LNG-szállítások jövőbeli lehetősége miatt ugyancsak versenyhelyzetet teremtenek. (Roberts 2015 19.)

Egy Görögországon át Olaszországba tartó vezeték tervét már 2003-ban felmerült. Ekkor jelentette be a svájci EGL Group, hogy a Komotini-től (görög–török határ) az olaszországi Brindisi-ig egyenes vonalban, mintegy 580 km hosszan épülő Transz-Adriai Vezetékhez befektetőket keresnek. A TAP ckképpen energiacegek közti vállalkozás, nem kormányzati szintű kezdeményezés, ahhoz szabadon lehet csatlakozni. A projektnek az adott létjogosultságot, amikor 2013-ban a TANAP révén világossá vált, hogy keletről elegendő földgázt kap majd a vezeték, hogy azt nyugat felé tovább szállíthassa.

A TAP első fázisának kiépítése (10 bcm kapacitás) során az Európai Bizottság – a görög, az albán és az olasz felek kérésére – 25 éves időtartamig hozzájárult ahhoz, hogy a tulajdonosok között ne szerepelhessen harmadik országból (pl. Oroszországból) származó entitás (vagyis olyan cég, amely a gáz kitermelésében, szállításában és forgalmazásában nem vesz részt). Ekképpen a TAP jelenlegi részvényesei a BP (20%), a Socar (20%), az olasz Snam (20%), a belga Fluxys (19%), a spanyol Enagás (16%) és a svájci Axpo (korábbi EGL) (5%).³⁸

A gázvezeték második, bővítési szakaszában (további 10 bcm) azonban már külső partnerek (így oroszok előtt is) megnyílik a lehetőség a befektetésre. Ezt kihasználva az orosz külpolitika tapogatózása Görögország irányába már korán elkezdődött. 2015. június 19-én a felek egyetértési nyilatkozatot írtak alá, melyben egy két milliárd eurós orosz–görög közös

projekt felállításáról döntöttek. (Roberts 2015 16.) Moszkva anyagi támogatása fontos szerepet játszik a belső válsággal küzdő Görögország számára.³⁹ Az oroszok a TAP-on túl is gondolkodnak: a Gazprom a görög Depával és az olasz Edisonnal 2016. február 24-én írt alá egyetértési megállapodást arról, hogy a jövőben az orosz cég évi 12 bcm földgázt szállít Görögországon és a Jón-tengeren keresztül Olaszországba. Ez a 207 km-es Albániát elkerülő ún. Poseidon vezeték révén történhet meg, melynek a megvalósíthatósági vizsgálatai már be is fejeződtek.⁴⁰ Úgy tűnik, Görögország álláspontja kulcsfontosságú abban, hogy Oroszország képes lehessen Délkelet-Európa irányába kiterjeszteni a Török Áramlatot.⁴¹ Bár a Gazprom a Török Áramlaton keresztül 2030-ig további 30 bcm éves gázmennyiséget kíván szállítani, vélhetően nem lesz akkora kereslet a délkelet-európai piacon, mely indokolttá tenné a gázpiac ilyen mértékű bővítését Törökországtól nyugatra. Nem véletlen tehát, hogy a 2016. október 10-én Törökországgal megkötött szerződésben kikötötték: a Török Áramlat második, szintén 15,75 bcm kapacitású vezetékét nem kötelező megépíteniük, s ha az európai piacon sokasodnak az akadályok, ezzel a jogukkal az oroszok bizonyosan élni fognak.⁴²

Az Oroszország által megjelölt 2019-es dátum, mely a teljes, Ukrajnán keresztül zajló gáztranzit megszűnésével és kiváltásával számol (ekkor jár le a Gazprom és az ukrán Naftogaz közti szerződés hatálya), úgy tűnik, nem lesz megvalósítható. Ahhoz, hogy a Gazprom terve sikerülhessen, a Török Áramlat számára utat kell találni a közép-európai fogyasztókhoz.⁴³ Ez az elképzelés azonban gazdaságilag rendkívül gyenge lábakon áll. A lehetséges tranzitútvonalként szolgáló országok közül Bulgária és Románia sem különösebben kínál lényeges piacot Oroszország számára,⁴⁴ minthogy Bulgáriának túl kicsi a földgázigénye (2,6 bcm 2013-ban), Románia pedig a fekete-tengeri Neptun földgázmezőnek köszönhetően közel önellátó a maga 12,5 bcm-es fogyasztásával (2013). (Roberts 2015 12.) Egy nagyszabású balkáni vezeték finanszírozása viszont a helyi fogyasztók által biztosan nem lehetséges. Amúgy is, a gázszolgáltató szerződéses kötelessége a gáz leszállítása a felvételi pontig: vagyis a Gazprom felelőssége az új infrastruktúra kiépítése minden egyes vásárlója részére. A vállalat ahhoz, hogy piaci pozícióit a Balkánon is megtartsa, új szállítókapa-citás híján kénytelen lesz a régre támaszkodni. (Roberts 2015 13–14.) A Gazpromnak 2022-ig van szerződése a Bulgárgázzal, míg Romániába 2030-ig biztosan szállít. Ezen szerződések kötelezettségei a Transz-Balkán gázvezeték visszafelé történő állításával (vagyis délről északra a megépülő Török Áramlat felől a Lüleburgaz-i csatlakozásnál) részben vállalhatóak lesznek, de teljesen ki nem válthatók. (Stern–Pirani–Yafimava 2015 8.)

Ugyanez prognosztizálható Közép-Európa vonatkozásában is. Ezek az országok egy politikailag is kockázatos és anyagilag is nagy terhet jelentő balkáni projekt helyett inkább együtt élnek az Ukrajnán keresztül történő földgázszállítás kockázatával.⁴⁵ A legtöbb, amire Közép-Európa országai reálisan képesek lehetnek, az az, hogy az egyes államok közti összekötő vezetékek révén kisebb gázmennyiségek importja céljából csatlakoznak a Török

³⁹ A Török Áramlat megépítéséről szóló bejelentés óta Bulgária helyett Görögország került az Európai Unió, Törökország, Azerbajdzsán és Oroszország részvételével zajló geopolitikai pozícióharc középpontjába, minthogy mind az orosz, mind pedig az azeri projekt itt fogja elérni a legnagyobb fogyasztót, az Unió energiapiacát.

⁴⁰ <https://www.naturalgasworld.com/gazprom-eyes-tap-for-russian-gas-35548>

⁴¹ <http://newtimes.az/en/politics/3406/>

⁴² <http://www.icne.eu/turkish-stream-crosses-choppy-waters-p3101.html>

⁴³ Ekkor előállhat az a félelem forgatókönyv, hogy a Gazprom a gáz árán keresztül az európai fogyasztókkal fizeteti majd meg az Ukrajna elkerüléséből adódó költségeket, így azok tulajdonképpen Moszkva hatalmi játszmáinak finanszírozóivá válnak. (Kim–Blank 2015 11.)

⁴⁴ Ezt jól érzékelteti, hogy míg Törökország egymaga 26,7 bcm gázt kapott 2013-ban a Gazpromtól, addig egész Délkelet-Európa összesen 10 bcm-et importált Oroszországból. (Stern–Pirani–Yafimava 2015 7.)

⁴⁵ Ezt a Gazprom is elismerte. Becsléseik szerint az ukrán kapacitásra nagyjából évi 15–20 bcm erejéig még szükségük lesz 2019-et követően is néhány évig. <http://www.naturalgaseurope.com/the-price-of-gazproms-pipeline-31073>

³⁷ Ugyanakkor a TAP technikailag képes lesz Olaszország felől is – ellenkező irányban – földgázt szállítani a balkáni országok részére, így azok számára az esetleges orosz fényvetés – gáz cizázása – enyhíthető lesz. (Cohen 2015 6.)

³⁸ <https://www.tap-ag.com/about-us/our-shareholders>

Áramlathoz vagy annak valamilyen folytatásához (például a 182 km-es, 3–5 bcm/év kapacitású török–bolgár vagy 5 bcm kapacitású görög–bolgár összekötőhöz) (Roberts 2015 18.)

Bár az ukrán útvonal továbbra is használatban lesz a cseh, a szlovák, az osztrák, a magyar, a szerb és az észak-olasz piac ellátására, az átmenő kapacitás egyre csökkenni fog. Az utóbbi években azonban egyre csökkenő tendenciát mutat a Gazprom Ukrajna részére történő szállítása. Míg ez 2010–2011-ben 36–40 bcm volt, addig 2013–14-ben 13–14 bcm, egy évről pedig már csak 7 bcm. Fontos ugyanakkor megjegyezni, hogy az ország függősége még így is rendkívüli, minthogy az EU államaitól szerzett gáz is túlnyomóan orosz eredetű. Nem csupán a behozatal tekintetében, hanem összességében is visszaszorult Ukrajna gázfogyasztása az utóbbi idők politikai feszültségei következtében: az ország 2011-hez képest 2015-re jelentős mértékben csökkentette földgázfogyasztását (53,7 bcm-ről 28,8-ra).⁴⁶ Márpedig Ukrajna meglehetősen nagy piacnak számított, nagyjából annyi gázt fogyasztott, amennyit Törökország vagy Franciaország, vagyis nagyjából 45 bcm-t évente. (De Micco 2015 19.) A politikai kapcsolatok azonban úgy tűnik, véglegesen átírják az oroszokkal kialakított földgáz alapú kapcsolatokat – komoly veszteséget okozva mind az ukrán, mind pedig az orosz félnek.

Oroszország a Németországba a Balti-tengeren keresztül lefektetett Északi Áramlat vezeték (épült: 2009–2012) révén Ukrajna tranzitszerepét nagyban csökkentette; a németországi szállítások immár nem a „megbízhatatlan” nyugati szomszédokon (Ukrajna, Lengyelország) keresztül mennek végbe. Míg 2009-ben, a megépítés előtt a teljes orosz európai gázexport 80%-a Ukrajnán ment keresztül, addig 2014-ben ez a szám már „csak” 53% volt. (De Micco 2015 16.) Ukrajna tehát jelenleg felemás, vagy akár úgy is mondhatjuk, kétszeresen függő helyzetben van: egyfelől tranzit ország az orosz gáz számára az Európai Unió felé, másfelől viszont – az Oroszországgal megromlott kapcsolatok miatt – maga is az orosz gáz importőre az Európai Uniótól.

Fontos megjegyezni, hogy a Gazprom számára Európa immár nem kecsegtet az egyre bővülő piacok hozadékával. Az energiahatékonyság, a megtűnjő energiaforrások egyre nagyobb részesedése a teljes energiafogyasztásban, illetve az LNG-technológia fejlődése és kiépülése Európát már akár középtávon is egyre kevésbé teszi függővé az orosz gázvezetékken keresztül érkező földgáztól. Mindezen víziók ellenére Európa ma az orosz gáz legjelentősebb és legstabilabb piacát jelenti.⁴⁷ Ugyanakkor a jelenlegi kielezett geopolitikai helyzetben a múlt együttműködése az EU és Oroszország között immáron nemkívánatos kölcsönös függőséggé vált mindkét fél számára, s ebben a pozícióharcban fontos szerepet kap Törökország is. (De Micco 2015 20.)

Összegzés

Úgy tűnik, a TANAP-ban érkező gáz a törökök számára még az orosz gáznál is drágább lesz. (Skalamera 2016 6.) Azzal viszont, hogy Törökország egyszerre két vezeték projekt mellett köteleződött el, ársversenyt teremthet a szolgáltatók között és ezáltal egy lépéssel közelebb kerülhet ahhoz, hogy valódi földgáz elosztó központként lehessen rá tekinteni. Emellett a Török Áramlat támogatását az is indokolja, hogy a TANAP – mint láttuk – nem jelent végleges és hosszú távú megoldást Törökország energiaproblémáira. A TANAP-ban érkező gázból csak évi 6 bcm mennyiséget fordíthatnak belső felhasználásra, 10 bcm pedig áthalad Törökországon. A jövőben azonban Törökországnak szüksége lesz további gázforrások bevonására is, és ennek legbiztosabb forrásának a Török Áramlat tűnik.

Talán megkockáztatható az a merész kijelentés, hogy a TANAP és a Török Áramlat elkészültével a klasszikus, hosszú távú vezetékek korának vége szakad, a kőolaj és

földgázipar új szereplői és újrendezőző viszonyai miatt (főképpen az LNG technológiai újításának köszönhetően) a legtöbb új feltárás esetében már nem lesz szükség gigantikus vezetéképítési projektekre. Ez alól talán az egyetlen kivételt Oroszország jelentheti majd, mely energiaforrásait továbbra is a szárazföld mélyéről csupán új vezetékek kiépítésével lesz képes értékesíteni. Az LNG hálózat kiépítése olyan alternatívát nyújthat, mely a világ távoli pontjai között létesít kapcsolatot, így járulva hozzá a regionális földgázpiac kiterjedéséhez, végső soron pedig a földgáz világpiacának megvalósulásához. Ez a relatív új fejlemény azzal együtt, hogy a földgáziparba hagyományos fogyasztó országok (Ausztrália, Kanada, USA) néhány éve már termelőként (palagáz) is bekapcsolódnak, alapvetően módosítja az eddigi, relatív állandósult viszonyokat a termelő és fogyasztó országok között. A változás pedig a földgázellátás bővülése miatt pedig a fogyasztóknak és a potenciális tranzit országoknak kedvez.

A tanulmányban felvázolt regionális szintű geopolitikai játszma jelenleg eldöntetlen, s bizonyos, hogy a jövőben számos előre nem látható, dinamikus változás fogja alakítani. Törökország szempontjából a tét az, hogy az Európai Unió vagy netán Oroszország energiapolitikai érdekeit szolgáló kapuor ország lesz (Nógrádi–Virág 2015 38.), vagy esetleg képes lesz önmaga alakítani a körülötte elterülő energeopolitikai sakkjátszát? Mint láthattuk, a külső hatalmak – így az EU és Oroszország is – maximum a tranzitszerepet támogatja (Skalamera 2016 4.), ám a két szereplő egymás elleni vezeték-harcából most úgy tűnik, harmadikként Törökország kerül a legelőnyösebb pozícióba. A helyzetet bonyolítja, hogy Törökország Oroszországgal szembeni passzív szerepe az Európai Uniónak sem kedvező, az EU–török bilaterális kapcsolatokban viszont egyértelműen egy gyncébb pozícióval rendelkező Törökország áll az érdekekben (Ukrajna-szerep).

Mindazonáltal az Európai Uniónak nem lehetséges úgy befolyási övezetre szert tenni, illetve azt kiterjeszteni mind az Oroszországgal kapcsolatos geopolitikai küzdelmekben, mind pedig a Közel-Keleten, hogy a közbeeső államok – például Törökország – érdekei teljesen a háttérbe szorulnak. Az Európai Unió szempontjából a kihívást az jelenti, hogy ma a törökök a „kizártak tengelyét” erősítik, s ekképpen külpolitikai preferenciájuk az EU felől az orosz, illetve a közel-keleti kapcsolatok felé tolódott. Fontos azonban azt is látni, hogy tévedés lenne, ha Törökország utóbbi időben megerősödött „keleti” („nem európai”) orientációját minden esetben a Nyugat és Európa elhagyásaként értelmeznénk. Ha energiapolitikai szemmel nézünk erre a fejleményre, érthetővé válhat az e mögött álló racionalitás: Törökország nyugati szövetségeseitől energiaellátásban – már ami a nyersanyagok tényleges szállítását illeti – segítséget nem, csupán gazdasági és politikai támogatást várhat. A támogatói környezet és a jelenlegi, illetve potenciális vevőkörrel való jó viszony az alapja annak, hogy Törökországból a jövőben sikeres földgáz elosztó központ lehessen. Az utóbbi egy-két évben azonban Ankara konfrontatív diplomáciája és külpolitikája komoly hátrányt jelent a bizalom kiépítésében, végső soron pedig az energiapolitikai törekvések elérésében.

A regionális energeopolitikai versengés ugyan felértékelte Törökország szerepét, ennek ellenére rövid és középtávon nem sok esély mutatkozik arra, hogy Törökország az ellátási és szállítási feltételeket komolyan befolyásoló gázelosztó központtá váljon. Ankara már túl hosszú ideje pályázik sikertelenül erre a szerepre ahhoz, hogy kritikával szemléljünk minden további megnyilvánulást, mely Törökország vezető geopolitikája szerepét vizionálja. A legtöbb akadály azonban az, hogy még az ország saját ellátása sem kellően diverzifikált, illetve a jövőbeli növekvő kihívások miatt még nem is teljes mértékben megoldott. Ilyen feltételek mellett a török vezetésnek elsősorban még mindig a tanulmány elején megfogalmazott köztársasági cél első elemét, a belső kereslet kielégítését kell szem előtt tartania. Az energiapolitikában rejlő kötöttségek tehát most még bizonyosan erősebbek az általa nyújtott lehetőségeknél.

⁴⁶ <https://worldview.stratfor.com/article/russia-a-natural-gas-losing-its-potency-political-weapon>

⁴⁷ <http://www.gazprom.com/press/news/2017/june/article33590/>

FORRÁSOK

- ARCURI (2013) ARCURI, Angelo: *The Rise of a New Superpower. Turkey's Key Role in the World Economy and Energy Market*, Springer Briefs in Economics, 2013.
- AYDIN (2015) AYDIN, Recai – ERDAL, Leman: *Turkey's Role in EU's Energy Security*. IN: *Inquiry. Sarajevo Journal of Social Sciences*, 2015. 75–101.
- BARYSCH BARYSCH, Katinka (2007): *Turkey's Role in European Energy Security*, Centre for European Reform Essays, 2007.
- BILGIN (2010) BILGIN, Mert: *Energy and Turkey's Foreign Policy: State Strategy, Regional Cooperation and Private Sector Involvement*. In: *Turkish Policy Quarterly*, Volume 9 No. 2. 2010, 81–92.
- BILGIN (2015) BILGIN, Mert: *Turkey's Energy Strategy: Synchronizing Geopolitics and Foreign Policy with Energy Security*. In: *Insight Turkey*, Vol. 17, No. 2. (2015) 67–81.
- COHEN 2015 COHEN, Ariel: *Developing a Western Energy Strategy for the Black Sea Region and Beyond*, Atlantic Council, 2015.
- DE MICCO (2015) DE MICCO, Pasquale: *Changing Pipelines, Shifting Strategies: Gas in South-Eastern Europe, and the Implications for Ukraine*, Policy Department, Directorate-General for External Policies, European Parliament, 2015.
- GRAAF-SOVACOOOL (2014) GRAAF, Thijs Van de – SOVACOOOL, Benjamin K.: *Thinking Big: Politics, Progress, and Security in the Management of Asian and European Energy Megaprojects*, Energy Policy 74 (2014) 16–27.
- HAN (2011) HAN, Ahmet K.: *Turkey's Energy Strategy and the Middle East: Between a Rock and a Hard Place*. IN: *Turkish Studies*, Vol. 12, No. 4, 2011, 603–617.
- KARAN (2014) KÜÇÜKÖZMEN-KARAN, Mehmet Baha – KÜÇÜKÖZMEN, C. Coşkun – AKTÜRK, Arif: *Re-examining Turkey's Potential of Becoming a Natural Gas Transit Hub*. IN: DORSMAN, A. et al. (eds.): *Perspectives on Energy Risk*, Springer, 2014.
- KARDAŞ (2011) KARDAŞ, Şaban: *Geo-strategic Position as Leverage in EU Accession: The Case of Turkish-EU Negotiations on the Nabucco Pipeline*, Southeast European and Black Sea Studies, Vol. 11, No. 1, 2011, 35–52.
- KIM (2015) KIM, Younkyoo – BLANK, Stephen: *The New Great Game of Caspian Energy in 2013–14: 'Turk Stream', Russia and Turkey*. IN: *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, 2015. 1–19.
- KOCH (2015) KOCH, François: *Turkish Stream and its Implications for the EU*, European Policy Brief, EGDMONT Royal Institute for International Relations, No. 34, 2015.
- MÜFTÜLER-BAÇ-BAŞKAN (2011) MÜFTÜLER-BAÇ, Meltem – BAŞKAN, Deniz: *The Future of Energy Security for Europe: Turkey's Role as an Energy Corridor*. IN: *Middle Eastern Studies*, Vol. 47, No. 2, 2011, 361–378.
- NÓGRÁDI-VIRÁG (2015) NÓGRÁDI György – VIRÁG Attila: *A Déli Áramlat projekt lezárása az orosz stratégia nézőpontjából*. IN: *Külügyi Szemle*, 2015. tavasz
- ÖNSOY-UDUM (2015) ÖNSOY, Murat – UDUM, Şebnem: *The Role of Turkey in Western Balkan Energy Security*. IN: *Asia Europe Journal* 13. 2015, 175–192.
- ROBERTS (2015) ROBERTS, John: *The Impact of Turkish Stream on European Energy Security and the Southern Gas Corridor*, Atlantic Council, 2015.
- RZAYEVA (2014) RZAYEVA, Gulmira: *Natural Gas in the Turkish Domestic Energy Market: Policies and Challenges*, The Oxford Institute for Energy Studies, 2014.
- SKALAMERA (2016) SKALAMERA, Morena: *The Russian Reality Check on Turkey's Gas Hub Hopes*. Belfer Center Policy Brief, 2016.
- STERN-PIRANI-YAFIMAYA (2015) STERN, Jonathan – PIRANI, Simon – YAFIMAYA, Katja: *Does the Cancellation of South Stream Signal a Fundamental Reorientation of Russian Gas Export Policy?* The Oxford Institute for Energy Studies, 2015.
- TAGLIAPIETRA (2014/2) TAGLIAPIETRA, Simone: *The EU-Turkey Energy Relations After the 2014 Ukraine Crisis. Enhancing the Partnership in a Rapidly Changing Environment*, Fondazione Eni Enrico Mattei, 2014.
- TAGLIAPIETRA (2014) TAGLIAPIETRA, Simone: *Turkey as a Regional Natural Gas Hub: Myth or Reality? An Analysis of the Regional Gas Market Outlook, beyond the Mainstream Rhetoric*, Fondazione Eni Enrico Mattei, 2014.
- TEKİN-WILLIAMS (2009) TEKİN, Ali – WILLIAMS, Paul A.: *EU-Russian Relations and Turkey's Role as an Energy Corridor*. IN: *Europe-Asia Studies*, Vol. 61, No. 2, March 2009, 337–356.
- TUNÇALP (2015) TUNÇALP, Emre: *Turkey's Natural Gas Strategy: Balancing Geopolitical Goals & Market Realities*. IN: *Turkish Policy Quarterly*, Vol. 14, No. 3, 2015.